

סימן קו

חוזה בין חייל לצה"ל

המפרעה שקיבל מראש – אינו יכול לצאת, שכן גם עבד עברי אינו יוצא בגרעון כסף אא"כ יש לו כסף לפרוע את הזמן הנוותר (עי' קידושין ט"ז ע"א). וא"כ המהרי"ק, הסובר שפועל יכול לחזור בו אע"פ שאינו יכול להחזיר את המפרעה, ע"כ אינו לומד פועל בק"ו מעבד עברי, אלא פועל חוזר בו מדרשת הפסוק "עבדי הם ולא עבדים לעבדים".

ויש לתלות במחלוקת זו של המהר"ם מרוטנברג והמהרי"ק את מחלוקתם של שני תירוצי התוס' (קידושין י"ז ע"א ד"ה חלה) אם פועל נחשב לעבד לענין פועל שחלה באמצע עבודתו. הדעה שפועל דומה לעבד סוברת כמהר"ם מרוטנברג והדעה הסוברת שפועל שונה מעבד סוברת כמהרי"ק.

וייתכן גם שבזה נחלקו הרמב"ם והראב"ד בגדרי פועל ושותף: שלדעת הרמב"ם (הל' שותפין פ"ד ה"ב) פועל, וכן שותף, אינו כעבד, ואין הוא יכול לשעבד גופו כעבד; ואילו לדעת הראב"ד (השגה שם) שותף יכול לשעבד את גופו כעבד.

הקצות הוכיח מהתוס' בב"מ (י' ע"א ד"ה כ'), שסוברים כדעת המהרי"ק ולא כמהר"ם מרוטנברג. שכן התוס' כתבו שמותר לאדם להשכיר את עצמו, משום שדווקא עבד עברי, שאינו יכול לחזור בו אלא זקוק לשטר שחרור, הוא העובר משום "עבדי הם". והקשה הקצות: הרי גם עבד עברי יכול לצאת בכל עת שירצה ע"י גרעון כסף! אלא ע"כ מדובר בכה"ג שחייב להחזיר ואין לו: שעבד עברי אינו יכול לחזור בו, ואילו פועל יכול לחזור בו; וע"כ הם סוברים כדעת המהרי"ק.

ומכאן יוצא לכאורה שיש איסור בכל חתימת חוזה עבודה שאינו מאפשר לפועל לחזור בו בזמן שירצה.

ראשי פרקים

שאלה

- א. חזרת פועל בחצי היום
- ב. התחייבות ליתור משלוש שנים
- ג. ביאור שיטת הרמ"א
- ד. דינם של העוסקים בצרכי מצוה תשובה

שאלה *

בצה"ל ישנם חיילים, שחותמים על התחייבות לשרת בצבא תקופה ממושכת, בתחילת שירותם (כשמדובר בטייסיים) או לפני כן (כשמדובר בעתודאים). האם הדבר מותר, או שיש בכך משום "עבדי הם – ולא עבדים לעבדים"?

א. חזרת פועל בחצי היום

כתב המחבר בשו"ע (חומ"מ סי' של"ג סעי' ג):

התחיל הפועל במלאכה וחזר בו בחצי היום – חזרו. ואפילו קיבל כיכר דמי שכירותו ואין בידו לשלם לבעה"ב – יכול לחזור בו, והמענות חזב עליו; שנאמר: "כי לי בני ישראל עבדים – ולא עבדים לעבדים".

ומקורו בשו"ת מהרי"ק (שורש קפ"א).

וכתב בקצוה"ח (ס"ק ו') שהמהרי"ק חולק על המהר"ם מרוטנברג (ח"ד דפוס פראג סי' פ"ה, מובא בהגמ"ר ב"מ פרק ו' סי' ת"ס), שלמד את ההלכה שפועל יכול לחזור בו באמצע היום בק"ו מעבד עברי, היוצא בגרעון כסף. כלומר, שכשם שעבד עברי שקיבל את כל שכרו יכול לצאת בגרעון כסף, אם מחזיר את הסכום עבור הזמן הנוותר עד סוף העבודות; כך יכול גם פועל לחזור בו. אלא שלדבריו, אם אין לפועל כסף להחזיר את

* אדר תש"ן.

ב. התחייבות ליותר משלוש שנים

והנה כתב הרמ"א (סי' של"ג סעי' ג' בהג"ה):
 ומהאי טעמא אסור לפועל... להשכיר את עצמו
 להיות בבית בעה"ב בקבע שלוש שנים.
 וע"כ סובר הרמ"א כמהר"ם מרוטנבורג, שפועל
 נחשב לעבד; ולכן כתב שאסור לאדם להיות
 פועל יותר משלוש שנים (ופחות משלוש שנים אינו
 כעבד אלא שכיר). ולפי זה המחבר, הסובר כדעת
 המהרי"ק, יחלוק על הרמ"א, ויסבור שמוותר
 לאדם להשכיר את עצמו ליותר משלוש שנים.
 אלא שמן התימה לומר שהרמ"א חולק על
 המחבר. שכן הרמ"א מתייחס לדברי המחבר,
 שלמד מדרשת הפסוק "עבדי הם, ולא עבדים
 לעבדים". ועל כך כתב הרמ"א שטעם זה אסור
 לאדם להשכיר את עצמו לזמן ממושך. והרי
 אדרבה, מהאי טעמא של המחבר מותר לאדם
 להשכיר את עצמו, שכן פועל אינו עבד!
 ובדוחק יש לומר שהרמ"א רק הסתמך על
 הפסוק שהביא המחבר ולא על כל ההלכה
 שלמד ממנה. ובעוד שהמחבר למד מפסוק זה
 שפועל יכול לחזור בו באמצע היום אפילו
 כשהיב לשלם לאדון ואין לו – שאם לא
 תאמר כן יוצא שהוא עבד, והרי אסור לעשותו
 עבד; מאותו פסוק לומד הרמ"א שאסור לאדם
 להשכיר את עצמו ליותר משלוש שנים כדי שלא
 ייחשב לעבד. לדעת המחבר הפסוק הזה הוא
 שלילת מציאות. כלומר, שהתורה לא מכירה
 באפשרות של אדם להיות עבד, להוציא מקרים
 מיוחדים. ואילו לדעת הרמ"א הוא אזהרה (עיי'
 שהמ"צ להרמב"ם, שורש ח').

ג. ביאור שיטת הרמ"א

בהמשך (סעי' ד') כתב הרמ"א בשם הר"י (מובא
 בטור סי' של"ג דף כ"ה), שפועל החוזר בו מכוח יוקר
 (דהיינו שמצא מקום עבודה שבו שכר גבוה יותר), אין
 שומעין לו. ופירש הב"ח (שם) שהטעם שפועל
 יכול לחזור בו הוא משום "עבדי הם ולא עבדים
 לעבדים", והרי זה מעוניין להישאר עבד, אלא

שהוא רוצה שכר גבוה יותר; ולכן אינו רשאי
 לצאת, שהרי אינו מעוניין להיות בן חורין.
 וקשה, הרי לפי האמור לעיל הרמ"א סובר
 כדעת המהר"ם מרוטנבורג, שפועל דינו כעבד
 אלא שיוצא בגרעון כסף; ועבד, הרי יכול לצאת
 בגרעון כסף מאדון אחד על מנת להשכיר את
 עצמו במחיר יקר יותר למעביד אחר. וא"כ
 הרמ"א מזכה שטרא לבי תרי: בהלכה הראשונה
 (סעי' ג') הוא סובר כדעת המהר"ם מרוטנבורג,
 שאסור לאדם להשכיר את עצמו ליותר משלוש
 שנים; ואילו בהלכה השניה (סעי' ד') הוא סובר
 כדעת המהרי"ק, שפועל יכול לחזור בו רק
 כשרוצה להיות בן חורין ולא כשרוצה להישאר
 עבד?

לכן נראה לענ"ד שאין הכרח לומר שהרמ"א
 חולק על המחבר; ואכן גם הרמ"א מודה
 להמהרי"ק שפועל יכול לחזור בו מדין "עבדי הם
 ולא עבדים לעבדים". ומה שהרמ"א סובר
 שאע"פ שפועל אינו עבד, אסור לו להשכיר את
 עצמו ליותר משלוש שנים, הוא לפי מה שכתב
 הש"ך (ס"ק ט"ו) שאם אין לו סיכוי להשיג כסף
 גם בעתיד, אסור לו לחזור בו; שהרי אין זה הוגן
 שיחזור בו ויתחייב לאדון כסף על חשבון החזר
 המפרעה שנתן לו, כאשר אין לו סיכוי להחזיר
 את הסכום הזה. ונמצא שמראש, כשהשכיר את
 עצמו ליותר משלוש שנים מבלי להבטיח לעצמו
 את האפשרות לחזרה, שיעבד את עצמו;
 ושיעבוד זה דינו כעבדות, ואסור לו לאדם
 למכור את עצמו לעבד.

אפשרות אחרת היא לומר כמו שכתב הקצות
 (ס"ק ו'), שאם אין לו כסף בזמן השחרור – הרי
 זה דבר האבד כרגע. ואע"פ שיתכן שאח"כ יהיה
 לו כסף, כרגע הוא גורם נזק לאדון, ואסור
 לפועל לחזור בו באמצע היום בדבר האבד. וא"כ
 כשאין לו לשלם אסור לו להשתעבד לזמן בלתי
 מוגבל ולהכניס את עצמו למצב שאח"כ לא יוכל
 להשתחרר מן ההתחייבות למעביד.

והחילוק בין פחות משלוש שנים ליותר
 משלוש שנים הוא שאע"פ שגם בפחות משלוש

ד. דינם של העוסקים בצרכי מצוה

והנה יש לדון מה דינה של חתימת חוזה בצבא הקבע. האם גם חיילים בצבא נחשבים "עבדים" או שמא אין כאן "עבדים לעבדים" אלא "עבדים" לכלל ישראל? אמנם מצינו שגם רבנים לא חתמו על חוזה ליותר משלוש שנים משום "עבדי הם ולא עבדים לעבדים". וכשרב משתעבד לקהל מסויים ליותר משלוש שנים, נמצא שהוא עבד לעבדים ולא עבד ה'. כי כדי להיות עבד ה' הוא יכול לשרת גם קהל אחר. וכן כתב בשו"ת חתם סופר (הו"מ סי' קע"ב) שרב נחשב לעבד, כי הוא משועבד לגור במקומו. וא"כ גם חיילים בצבא משועבדים לצרכי הצבא. ואע"פ שהם משתעבדים לצרכי הכלל, אין הם שונים מרבנים המשרתים את קהילותיהם.

מיהו בשו"ע, בהל' אפוטרופוסות (סי' ר"צ סעי' כ"ג), נפסק שאפוטרופוס אינו יכול לחזור בו מאחר שהחזיק בנכסי היתומים. ופירש בקצוה"ח (ס"ק ה') שהתחייבות זו מותרת משום שאדם כזה אינו "עבד לעבדים" אלא עבד ה', כי הוא עוסק בצרכי מצוה (ועי' לעיל סי' ב' אות ד'). וצ"ע מאי שנא אפוטרופוס, העוסק בצרכי יתומים, מרבנים, העוסקים בצרכי קהילותיהם, לכאורה אלו ואלו עבדי ה' הם ולא "עבדים לעבדים"?

ונראה לענ"ד שיש לחלק בין אפוטרופוס לרב. אמנם רב חייב ללמד תורה, אולם אינו חייב ללמד קהילה זו דווקא. וכמו שכתב הקצות (סי' של"ג ס"ק ז') לענין חזן, שאע"פ שמקיים מצוה, אינו משועבד לקהל זה דווקא. וכן יש לומר ברב, שאפשר לו ללמד תורה גם בקהילות אחרות. מה שאין כן באפוטרופוס, שאינו מצווה להיות סתם אפוטרופוס, אלא העובדה שיש יתומים במקום היא הגורמת לכך שמי שיכול לעזור להם מצווה לעזור להם. וא"כ החיוב מתחיל מיתומים אלו, ולכן עד שלא יגדלו אינו

שנים הוא עלול להשתעבד, אולם שיעבוד זמני כזה אינו נקרא עבדות אלא שכירות.

וייתכן גם שמה שכתב הרמ"א (סעי' ד') שפועל לא יכול לחזור בו מחמת יוקר, הוא באופן זה שהוא חייב כסף לאדון, ואם יצא באמצע הזמן יתחייב להחזיר ואין לו; שמדין גרעון כסף אינו יכול לצאת, ורק מדין "עבדי הם ולא עבדים לעבדים" יכול לצאת; אך מכיון שאינו רוצה להיות בן חורין אלא לקבל שכר גבוה יותר, אינו רשאי לעשות כן. ואכן כן פירש בנחליצחק (סי' ע"ד ענף ג' ד"ה והעיקר, ולפי"ז).

וא"כ יש מקום לומר שפועל רגיל, שאינו חייב לבעה"ב דבר – יכול לחזור בו אפילו מחמת יוקר, משום שזה עצמו שהוא משועבד לאדון מסוים במחיר מסוים נחשב לעבדות ומותר לאדם להחליף לו אדון או לדרוש להעלות את משכורתו.

נמצא איפוא שגם לדעת הרמ"א מותר לאדם להשכיר את עצמו ליותר משלוש שנים, ורק כשקבל מפרעה ואין לו במה להחזירה אסור לו להשכיר את עצמו ליותר משלוש שנים. (ועוד יש להעיר שאולי מי שמוגבל בתנועתו נחשב לעבד, וכדברי הרמ"א: "להיות בבית בעה"ב בקבע", וכפי שהיה נהוג בעבר במלמדים. אך פועל העובד רק חלק מהיום, ובשאר זמנו הוא חופשי לנוע כאוות נפשו – אינו עבד, ומותר לו להשכיר את עצמו. וצ"ע בסברה מחודשת זו).

ולפי זה יש מחלוקת בדינו של מי שחותם על חוזה עם צה"ל לשרת בצבא הקבע, כגון עתודאי, שהצבא מימן את לימודיו, והוא משתעבד ליותר משלוש שנים: לדעת הרמ"א אסור לו להתום על חוזה כזה. אולם לדעת התוס' (ב"מ י' ע"א ד"ה כ) מותר לאדם לחתום עליו.

מיהו יתכן לומר שבעצם מותר לאדם להתיר חוזה גם במשך הזמן, אלא שעליו להחזיר את ההוצאות שהוציאו עליו; ואם יש לו אפשרות לשלם, יכול לחזור בו, וא"כ אינו נחשב לעבד. אך במקום שגם תמורת תשלום אינו יכול להתיר את החוזה – הרי הוא עבד, ואסור לו להשתעבד.

מצד שני ראינו באפוטרופוס, שאין בו משום "עבדים לעבדים" משום שהמצוה מתחילה מן היתומים הללו. ויוצא שהוא הדין גם ביחס לצה"ל. ויש לומר שאין סתם מצוה להיות חייל, אלא צרכי הביטחון הם הגורמים לכך שכל אחד שיכול מחוייב לסייע לביטחון המדינה כפי יכולתו, והוא מקיים בכך מצוה. ונמצא שחיילים הם עבדי ה' ולא "עבדים לעבדים", ומותר להם לחתום על חוזה גם ליותר משלוש שנים.

רשאי להפסיק. ומשום כך אינו נחשב "עבד לעבדים" אלא עבד ה'.

תשובה

לאור מה שאמרנו יוצא, שאמנם אסור לאדם לחתום על חוזה למשך יותר משלוש שנים (לדעת הרמ"א) אם אינו יכול לחזור בו בתוך הזמן, והדברים אמורים גם בעוסקים בצרכי מצוה. אך

סימן קז

חזרת פועל בעונת שפל

הוא ללא כל תנאי, מכיון שלא הותנה על כך במפורש בחוזה העבודה, או שמכיון שידוע הוא שלא מגיע לו שכר כה גבוה עבור החודשים הנ"ל, מסתמא על דעת זה קיבל, שיעבוד אח"כ בחדשי השיא באותו שכר. והרי זה כאילו נכתב בחוזה שמקבל עבודה לשנה.

נראה לענ"ד שאף שלא הותנה מראש על כך בחוזה, כיון שמסתמא כך הוא, הרי זה כתנאי מפורש, וכמו שכתבו התוס' (קידושין מ"ט ע"ב ז"ה דברים), שיש דברים שבהם אפילו גילוי מילתא לא בעינן, כגון הכותב כל נכסיו לאחרים ושמע שיש לו בן, והכותב נכסיו לאשתו לא עשאה אלא אפוטרופיא, וכן ההוא דזבין לנכסיה אדעתא למיסק לארץ ישראל.

ואין לומר שיש אנשים שמשלמים לפועל יותר בעונות השפל כדי שהעובד לא יעזוב אותם בעונות אחרות. וא"כ התשלום על עונות השפל הוא שכרו הגמור לאותה עונה, ואין לקזז משכרו כלל. אדרבה, אם נאמר כן, יצא שעל דעת כן שילמו לו שכר גבוה בעונת השפל, כדי שיעבוד בעונות הבוערות גם כן. מיהו יש לומר

ראשי פרקים

שאלה

- א. פירושו של הסכם העבודה
 - ב. גיר "דבר האבד" בהתפטרות פועל
 - ג. פסק ההלכה בשו"ע
- תשובה

שאלה *

אדם אחד התקבל לעבודה כאחראי על שיווק התוצרת החקלאית בכפר למשך שנה, בשכר של 275 ל"י לחודש. לאחר שלושה חדשים התפטר אותו אדם מעבודתו. החקלאים שילמו לו רק עבור חודשיים, בטענה שבאותם חודשים (ינואר-מרץ למניינם) אין הרבה שיווק כמו בחדשי הקיץ; והשכר החודשי שנקבע הוא חלוקה ממוצעת של כל עונות השנה. אך מכיון שהוא עבד רק בחדשי השפל, מגיע לו פחות. האם המעבידים צודקים בטענתם, או שעליהם לשלם לו את כל שכרו, גם עבור החודש השלישי?

א. פירושו של הסכם העבודה

יש לדון אם זה שקבעו את שכרו 275 ל"י לחודש

* מנחם-אב תשכ"ה.